

Animacja Życia Publicznego

Zeszyty Centrum Badań Społeczności i Polityk Lokalnych
nr 2 (7) 2012

ANALIZY I REKOMENDACJE

Ruchy społeczne jako
partycypacja dla demokracji

Obywatel – władza:
outsiderzy czy
współuczestnicy?

Agenda, pakty,
rozwój lokalny i jeden
z Siedmiu Cudów Natury

Ruchy społeczne:
sztuka gniewu czy siła spokoju?

Spis treści

Od Redakcji

Ruchy społeczne jako partycypacja dla demokracji

Między upodmiotowieniem a populizmem
Dynamika społeczna
w myśleniu Alaina Touraine'a
Ewa Nalewajko

Ruchy społeczne i demokracja
Mikołaj Rakusa-Suszczewski

Jak ruchy społeczne chronią demokrację?
Łukasz Jurczyszyn

Jakie znaczenie mają ruchy społeczne
dla demokracji lokalnej?
Paweł Kuczyński

Kultura popularna
jako pole działalności ruchów rasistowskich
Rafał Pankowski

Więcej demokracji w demokracji
– rozważania nad hiszpańskim
ruchem 15 maja
Agata Młodawska

Obywatel – władza: protekcja, dar i transmisja

Obywatel wychowankiem?
Jacek Graczyk

Po co komu konsultacje społeczne?
Katarzyna Iwińska

Jak wspierać kapitał społeczny
przez dialog obywatelski?
Na marginesie konsultacji projektu
Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego
Piotr Frączak

Outsiderzy czy współuczestnicy?
Anna Siwek

Agenda, pakty, rozwój lokalny i jeden z Siedmiu Cudów Natury

Kręte drogi debat i agendy w polityce rynku pracy
Andrzej Zybala 31

Pakty jako sposób włączania obywateli
w proces zarządzania publicznego
Piotr Frączak 35

Rola potencjału społecznego
w procesie rozwoju lokalnego
Andrzej Potoczek 38

Cud w budowie
Wojciech Łukowski 44

Aktualności i zapowiedzi 48

Centrum Wspierania
Aktywności Lokalnej

cal.

Collegium Civitas
STUDIA SPOŁECZNE I POLITYCZNE

Zeszyty Centrum Badań Społeczności
i Polityk Lokalnych Collegium Civitas
i Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL

Redakcja:

Stanisław Mocek (redaktor naczelny) – Collegium Civitas,
Instytut Studiów Politycznych PAN,
Rafał Krenz (sekretarz redakcji) – Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL
Piotr Frączak – Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego,
Marta Sałkowska – Collegium Civitas

Adres redakcji: cbspl@collegium.edu.pl

Redakcja językowa i korekta:

Joanna Czarkowska, Małgorzata Izdebska-Młot

Wydawca: Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL

Realizacja: Fundacja „Fundusz Współpracy”

Skład i łamanie: Studio Graficzne Piotr Kurasiak

Druk: DRONA Sp. z o.o.

Nakład druku: 5 500 egz.

Przekazując teksty do redakcji, autorzy przenoszą na wydawcę prawo do publikacji (prawa autorskie i wydawnicze). Redakcja zastrzega sobie prawo skracania i adiustowania nadesłanych tekstów.

Publikacja wydawana w ramach realizacji projektu „Decydujemy razem” i rozprowadzana bezpłatnie.

Kultura popularna jako pole działalności ruchów rasistowskich

Rafał Pankowski

Lustrem, w którym przegląda się współczesna cywilizacja jest kultura popularna. Podstawowym kryterium, które pozwala zaliczyć zjawisko do fenomenów z dziedziny kultury popularnej jest jego powszechna dostępność. Kultura popularna staje się więc, pod pewnymi względami, nieomal synonimem kultury współczesnej.

Faktem jest, że to właśnie kultura popularna – na różnych jej poziomach – decyduje w wielkim stopniu o uporczywym trwaniu rasizmu we współczesnym świecie, (re)produkując i upowszechniając stereotypy na skalę, coraz bardziej, globalną, stosując przy tym różnorodne strategie wykluczenia z tworzonych przez nią wspólnot. Właśnie popularny charakter kultury pop stanowi o tym, że ulega ona niejednokrotnie funkcjonującym stereotypom i uprzedzeniom, w określony sposób wzmacniając je i modelując, utrwalając klisze rasowo-etniczne, a czasami wprost służąc jako pas transmisyjny rasistowskiej propagandy.

W prezentowanym ujęciu przejawy rasizmu nie są niewinnym przykładem konstruowania tożsamości w ramach istniejącej popkultury, jednym z wielu elementów radośnej postmodernistycznej mozaiki kulturowej. Są, przede wszystkim, rezultatem walki o kulturową hegemonię na rozmaitych subpolach sieci policentrycznej kultury popularnej, służącym – bezpośrednio lub pośrednio – rasistowskiemu projektowi (i/lub porządkowi) politycznemu, zmierzającemu do kulturowego uprawomocnienia, naturalizacji arbitralnych klasyfikacji rasowych i, implikowanych przez nie, hierarchii i segregacji. Pojawiają się tu – jak pisała Aldona Jawłowska – „niebezpieczeństwa związane z budowaniem tożsamości, dla których oparciem jest poczucie obcości i wrogości wobec wszelkich «Innych»”.

Perspektywą badawczą, szczególnie użyteczną w studiowaniu zagadnienia rasizmu w kulturze popularnej, jest, inspirowana przez Gramsciego, optyka wypracowana przez interdyscyplinarny nurt nauk społecznych funkcjonujący jako *cultural studies* (czasem określane jako *British cultural studies*), znany m.in. z dzieł autorów takich jak Paul Gilroy, Stuart Hall, John Fiske oraz innych badaczy współpracujących niegdyś z *Birmingham Centre for Contemporary Cultural Studies*. To właśnie dorobek szkoły z Birmingham uznawany jest współcześnie za najbardziej inspirujący zarówno w studiach nad rasą i rasizmem, jak i nad kulturą popularną, a także w rozważaniach poświęconych wzajemnym relacjom obu tych zagadnień.

Takie podejście do problematyki kultury popularnej nie ma na celu klasyfikowania czy wartościowania produktów tej kultury ze względu na ich aspekty estetyczne, ale rozpatruje samo zjawisko przede wszystkim jako pole negocjowania i realizowania relacji władzy, tzn. pole polityki w najszerszym rozumieniu tego pojęcia.

Produkty kultury popularnej należałoby, według Negusa, traktować „w mniejszym stopniu jako artefakt[y] o szczególnych walorach estetycznych, ale bardziej jako medium komunikacji i formę publicznej wiedzy o potencjalach łączenia ludzi w nowych dialogach i relacjach społecznych”. Na polu kultury krystalizują się dyskursywne strategie interpretacji świata społecznego, determinujące wszelkie mechanizmy organizacji życia zbiorowego. Neutralne z założenia praktyki kulturowe można także poddać analizie ze względu na ich (faktyczne bądź potencjalne, jawne bądź ukryte) funkcje polityczne – jak pisze Stuart Hall: „praktyki kulturowe nigdy nie pozostają poza grą władzy. (...) władza operuje w pozornie zdecentralizowanej sferze kultury (...). Ta operacja kulturowa (...) jest zawsze w jakiś sposób związana – i nadal jest związana, nawet w naszej bardziej zróżnicowanej kulturze ponowoczesnej – z mechanizmami hegemonii kulturowej”. W innym miejscu ten sam autor zaznacza, że: „walka o hegemonię kulturową (...) w naszych czasach toczy się (...) na polu kultury popularnej”.

„Hegemonia kulturowa” jest, rzecz jasna, pojęciem wprowadzonym do studiów nad kulturą i do teorii krytycznej przez Antonio Gramsciego. Celem i zarazem środkiem walki o władzę kulturową jest na przykład, według Barretta, „przełożenie teoretycznej «ideologii» na popularny «idiom»”.

Oczywiście władza nie jest w tym przypadku kategorią formalno-prawną, ale socjologiczno-krytyczną, opisującą zjawiska, występujące na wszystkich poziomach życia społecznego w rozumieniu prezentowanym, między innymi, przez prace Michela Foucaulta: „wielorakie stosunki władzy przecinają, charakteryzują, konstytuują ciało społeczne”.

Zjawisko występowania treści rasistowskich wymaga analizy uwzględniającej specyfikę ulotności współczesnej kultury popularnej: stanowi ona dynamiczny konglomerat wielu różnorodnych i niejednokrotnie sprzecznych kierunków. Układ sił podlega ciągłym zmianom, a każda tendencja hegemoniczna styka się z kontrtendencją. Konceptualizacja ulotnej rzeczywistości kultury popularnej wymaga więc zasygnalizowania jej złożoności i niejednoznaczności. Szczególną uwagę należy zatem zwrócić na wielokontekstowość i wielopoziomowość znaczeń,

charakterystyczne dla kultury współczesnej w ogóle, a dla tekstów podejmujących wątki rasowe w szczególności.

Relatywnie najłatwiejszą do zidentyfikowania, wyrazistą wersją zjawiska rasizmu we współczesnej kulturze popularnej są otwarcie i agresywnie wyrażane poglądy stanowiące część sztafetu ideologicznego niektórych subkultur młodzieżowych, w szczególności tych nastawionych wrogo wobec całokształtu wartości zakorzenionych w społeczeństwie czy wręcz wobec społeczeństwa. Rasizm przybiera w tym przypadku formę, która odpowiada charakterystyce jednej z wersji rasistowskiego dyskursu opisanych przez van Dijką: „są to rodzaje dyskursu i interakcji werbalnej, które normalnie uznawane są za dewiacyjne albo nie do zaakceptowania”.

Na poziomie deklaracyjnym współczesne społeczeństwa – w tym instytucje takie jak kościoły, partie polityczne, władze państwowe – potępiają rasizm. Demonstracyjna fascynacja ideologią rasistowską może więc towarzyszyć równie demonstracyjnemu odrzuceniu wartości uznawanych za dominujące w społeczeństwie.

Jak zauważa krytyk współczesnej kultury rocka, Jon Savage, symbolika rasizmu i/lub faszystwu niejednokrotnie bywała po prostu emblematem bezrefleksyjnego buntu. Motywacją pierwotną jest więc zasadniczo apolityczna chęć złamania tabu, choć następstwa owego naruszenia tabu mogą już mieć znamiona ideologiczno-polityczne. Savage stwierdza też, że ironiczne przywoływanie symboliki totalitarnej – zwłaszcza swastyki – w sztuce awangardowej może mieć uzasadnienie ze względu na kontekst wysoce intelektualnej prowokacji estetycznej, ale w realiach masowego rynku kulturalnego pierwotna ironia ulega nieodwracalnemu zatarciu.

Nie należy zatem zapominać, że wyróżnić można cały szereg wariantów: od naskórkowej i pozbawionej głębszego znaczenia tendencji do okazjonalnego sięgania, poprzez „zakazaną”, obciążoną negatywnymi konotacjami symbolikę na gruncie estetycznym, aż po rozwiniętą i rozbudowaną ideologię stanowiącą punkt wyjścia do działań stricte politycznych. Jest to przykład charakterystycznej dla kultury popularnej wielokontekstowości, dających się zaobserwować mutacji i wędrówek symboli i znaczeń po szerokim obszarze zdecentralizowanej przestrzeni kulturowej.

Zjawisko to jest jednak zupełnie normalną cechą kultury popularnej, a nawet kultury w ogóle: znaczenie symbolu w ogromnej mierze zależy od kontekstu, a każdy, kto ma do czynienia z kulturą popularną – czy to jako jej badacz, czy jako uczestnik – winien zdawać sobie z tego sprawę. Każdy z kontekstów subkulturowych ma swoją, podlegającą zresztą ewolucji, specyfikę, którą należy uwzględnić przy opisie politycznego wymiaru symboliki i założeń ideowych obecnych w obrębie danego wzorca ekspresji kulturowej.

Identyfikacja z rasistowską ideologią nie daje się zamknąć w tradycyjnych kategoriach politologicznych, niejednokrotnie wkracza w obszar stylu życia jako całości. Szczególną uwagę na ten aspekt funkcjonowania i rozwoju współczesnego kulturowo-politycznego nurtu rasistowskiego zwracają badacze niemieccy, zwłaszcza autor analiz rasistowskiej kultury młodzieżowej Bernd Wagner: „Konceptcja prawicowo-ekstremistycznej infiltracji odwołuje się

przede wszystkim do codziennych zainteresowań. Jakiej muzyki się słucha, jak należy się ubierać, jakiego trzeba mieć partnera i jak ma on wyglądać? Nawet jedzenie podlega tym kategoriom”.

Ostentacyjne manifestowanie identyfikacji z ideologią rasistowską w rozmaitych dziedzinach życia odzwierciedla postępujące anektowanie kolejnych sfer codzienności przez ideologię. Popkultura rasistowska pełni w tym przypadku wielorakie funkcje, przy czym wyróżnić można trzy podstawowe. Po pierwsze, służy mechanizmowi dyferencjacji (rozróżniania) oraz propagowaniu i utrwalaniu postrzegania świata w dychotomicznych (najczęściej rasowych) kategoriach my – oni. Konstruuje wizerunek wielopostaciowego wroga identyfikowanego z zagrożeniem. Ta funkcja przekazu rasistowskiej popkultury stanowi odzwierciedlenie względnie stałej struktury rasizmu jako ideologii – jak pisze Stuart Hall: „Rasizm, oczywiście, operuje poprzez konstruowanie nieprzekraczalnych symbolicznych granic pomiędzy rasowo ustanowionymi kategoriami, a jego typowo binarny system reprezentacji stale oznacza i usiłuje ustalić i naturalizować różnicę pomiędzy przynależnością a innością”. Po drugie, popkultura rasistowska pełni funkcję integrującą oraz budującą tożsamość (grupową i jednostkową). Po trzecie wreszcie, przekaz kulturowy spod znaku *white power* pełni funkcję mobilizującą do działania w imię opiewanych idei (w tym do przemocy, a nawet do terroryzmu).

Paradoksem współczesnego rasizmu jest jego daleko idąca internacjonalizacja, wynikająca ze stopniowego wypierania tradycyjnych idei nacjonalistycznych przez hasła jedności rasowej. Tak np. internacjonalizacji obiegu rasistowskiego rocka sprzyja rozwój Internetu, który stanowi istotne narzędzie międzynarodowej promocji i dystrybucji

produktów, wpływając jednocześnie na ewolucję samej treści ideologicznej. Jak pisze Les Back: „Epoka informatyczna zmienia relacje pomiędzy czasem, przestrzenią i formą w kulturze rasistowskiej. Pojawiają się nowe terytoria białej tożsamości (*whiteness*), które przekraczają granice państwa narodowego, zastępując przy tym rasizmy etnocentryczne nowymi translokacyjnymi formami rasowego narcyzmu i ksenofobii”. Stanowi to o kolejnym istotnym paradoksie w dziedzinie współczesnej kultury popularnej – Internet, medium o charakterze transgranicznym i transnarodowym, z założenia (i z samej nazwy) przekraczającym podziały, okazuje się użytecznym środkiem propagowania przekazu wykluczającego. Tym samym okazuje się, że, wbrew naiwnym wyobrażeniom, upowszechnienie Internetu nie stanowi bynajmniej przełomu na drodze do porozumienia międzykulturowego”, zdaniem Filiciaka: „Internet nie jest nową rzeczywistością, a raczej przedłużeniem dotychczasowego doświadczenia ludzkiego”.

W ten sposób kultura popularna odgrywa zasadniczą rolę, walnie przyczyniając się do kształtowania i reprodukcji społecznej konstrukcji rasy, na jej podstawie odzwierciedlając rasistowskie wzory symbolicznego odgradzania i wykluczania.

Rasizm we współczesnej, globalnej kulturze popularnej funkcjonuje zatem nadszpodziewanie dobrze. Ten fakt powinien być brany pod uwagę przez wszystkich świadomych uczestników i obserwatorów współczesnej kultury.

dr hab. Rafał Pankowski

politolog i socjolog kultury, wykładowca Collegium Civitas, zastępca redaktora naczelnego „Nigdy więcej”, koordynator Centrum Monitorowania Rasizmu w Europie Wschodniej oraz projektu społecznego Respect Diversity.

LITERATURA WYKORZYSTANA:

- A. Jawłowska, *Wprowadzenie*, [w:] A. Jawłowska (red.), *Wokół problemów tożsamości*, LTW, Warszawa 2001, s. 4.
- J. Stratton, I. Hang, *On the impossibility of a global cultural studies: 'British' cultural studies in an 'international' frame*, [w:] D. Morley i K.H. Chen (red.), *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*, London – New York 1996.
- K. Negus, *Popular Music in Theory*, Cambridge 1999, s. 219.
- S. Hall, *For Allon White: metaphors of transformation*, [w:] D. Morley i K.H. Chen (red.) *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*, London – New York 1996, s. 302.
- S. Hall, *What is this >Black< in Black Popular Culture?*, [w:] G. Dent (red.), *Black Popular Culture*, New York 1998, s. 24.
- S. Hall, *New ethnicities*, [w:] D. Morley i K. H. Chen (red.), *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*, London – New York 1996, s. 445.
- A. Gramsci, *Zeszyty filozoficzne*, PWN, Warszawa 1991.
- J. V. Femia, *Gramsci's Political Thought. Hegemony, Consciousness, and the Revolutionary Process*, Oxford 1987.
- W. L. Adamson *Hegemony and Revolution. Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory*, University of California Press, Berkeley 1980.
- M. Barrett, Stuart Hall, [w:] R. Stones (red.), *Key Sociological Thinkers*, London 1998, s. 272.
- M. Foucault, *Trzeba bronić społeczeństwa, Wykłady w Collège de France, 1976*, Warszawa 1998, s. 34.
- T. van Dijk *Racist Discourse*, [w:] E. Cashmore (red.) *Routledge Encyclopedia of Race and Ethnic Studies*, London 2003.
- M. Kersten, *Jugendkulturen und NS-Vergangenheit. Der schmale Pfad zwischen Provokation, Spiel, Inszenierung und erneuter Faszination von Punk bis zum Nazi-Rock*, [w:] K. Farin i in., *Rechte Musik. Schriftenreihe herausgegeben vom Forschungszentrum Populäre Musik der Humboldt-Universität zu Berlin*, Berlin 1995, ss. 68-90.
- J. Savage, *England's Dreaming. Sex Pistols and Punk Rock*, London 1991, s. 481.
- B. Wagner, *Spektrum działalności prawicowo-radykalnej w Brandeburgii*, „Transodra” 21/2000 (dokumentacja konferencji „Postawy wobec ekstremizmu prawicowego i związanej z nim przemocy w Niemczech i w Polsce, Frankfurt n. Odrą-Słubice, 7-9 maja 1999), s. 60.
- U. Seher i A. Speit, *White Noise im Cyberspace*, [w:] C. Dornbusch i J. Raabe (red.) *RechtsRock. Bestandsaufnahme und Gegenstrategien*, Hamburg-Münster 2002, ss. 167-186.
- L. Back, *Hate in the age of information*, „Searchlight” 5/2002, s. 19.
- M. Filiciak, *Galaktyka Castellsa*, „Kultura Popularna” 2/2003, s. 146, por. M. Castells, *Galaktyka Internetu. Refleksje nad Internetem, biznesem i społeczeństwem*, Warszawa 2003.